

op een sterke Nederlandse militaire aanwezigheid op de eilanden vanwege hun strategische ligging. Met het einde van de Koude Oorlog verschoof het accent naar de rechtshandhaving, inclusief de bestrijding van de virulente drugshandel. Hoe zwak de Antilliaanse rechtshandhaving eigenlijk was, bleek bijvoorbeeld in 1997. Toen moesten Nederlandse mariniers te hulp schieten bij de bewaking van de beruchte gevangenis Koraal Specht op Curaçao.

Zo ontstaat een beeld van pappen en nathouden. Hoezeer Nederland ook de rol van koloniale reus wilde spelen, het bleef een politieke dwerg. (Het recent verschenen en fraaie *Zover de wereld strekt* van de Leidse hoogleraar Wim van den Doel bevestigt dit beeld.) In echte noodgevallen moest Nederland bij gebrek aan geld en politieke doortastendheid steeds terugvallen op zijn bondgenoten. Zoals tijdens de Tweede Wereldoorlog. Duitse *U-Boote* bedreigden toen olieraffinerijen en konvoien, waarop de Britten en Amerikanen moesten bijspringen.

In de West is een fraai uitgegeven en zeer rijk geïllustreerd boek, met voortreffelijke kaarten. De publicatie leest als de spreekwoordelijke trein en vult zeker een lacune. Op een deelterrein waarover nog spaarzaam is gepubliceerd, geldt *In de West* hoe dan ook als een standaardwerk en als startpunt voor verder onderzoek. Toch zouden de analyses hier en daar best wat scherper mogen zijn. Kritiek op de krijgsmacht zelf is er niet of nauwelijks. Zo worden incidenten rond drugsmisbruik en drugshandel door militairen beknopt en omzichtig aangepakt. Het boek zal niettemin – of wellicht juist mede hierom – vooral door militairen en anderen die dienden in de West zeker gewaardeerd worden.

CHRIST KLEP, BREDA

Mens, Noor, Wagenaar, Cor, ***Architectuur voor de gezondheidszorg in Nederland*** (Rotterdam: NAI Uitgevers, 2010, 352 blz., ISBN 978 90 5662 733 1).

Er zijn nog maar weinig ziekenhuizen die gehuisvest zijn in gebouwen die dateren van vóór 1970. De afgelopen decennia is er in de zorgsector onvoorstelbaar veel gebouwd, waarna men overging tot afbraak van de oude gebouwen en tot verkoop van de grond aan een projectontwikkelaar. Het door kunsthistorica Noor Mens en historicus Cor Wagenaar geschreven boek voorziet in een behoefte, omdat tot nu toe wel veel monografieën over ziekenhuizen zijn verschenen, maar thematische overzichtswerken schaars zijn. Het bijzonder fraai uitgevoerde boek behandelt de architectuur van algemene en psychiatrische ziekenhuizen, gespecialiseerde klinieken zoals sanatoria voor tuberculoselijders, en instellingen voor ouderen zoals bejaardenoorden, verpleeghuizen en woonzorgcomplexen. Mens en Wagenaar zijn goed ingevoerd in het onderwerp. In 2009 schreven zij al een door dezelfde uitgever uitgegeven boek over de architectuur van de ouderenzorg. De basisstructuur van het boek is chronologisch. De acht hoofdstukken bestrijken de perioden 1750-1914, 1914-1940, 1940-1960, 1960-1970, 1970-1980, 1980-1992 en 1992-2010, waaruit al meteen blijkt dat het accent ligt op wat er recentelijk is gebouwd en wat er nog overeind staat. Aan het eind van ieder hoofdstuk zijn korte paragrafen ingevoegd over objecten die karakteristiek zijn voor de behandelde periode. Ten slotte zijn er essays opgenomen over thema's die steeds weer opdoken, zoals: utiliteit en esthetiek, verzuiling, universitair-medische centra, en flexibiliteit.

Architecten en ingenieurs die de opdracht krijgen een ziekenhuis te ontwerpen komen terecht in een krachtenveld met zeer veel verschillende belangen. Het moderne algemene ziekenhuis is meer dan ooit een centrum van medische technologie, waaraan andere disciplines zoals de verpleegkunde en de geestelijke

verzorging ondergeschikt zijn gemaakt. De opdrachtgever wil bovendien graag dat het gebouw vriendelijk oogt. Exterieur en interieur mogen niet meer kil en al te klinisch overkomen. Tot welke resultaten de soms jaren durende discussies tussen opdrachtgevers en architecten leidden, wordt goed verklaard en uitgelegd. In de laatste twee hoofdstukken die de periode 1992 tot 2010 omvatten, worden diverse staaltjes van zeer moderne en fraaie architectuur besproken en uitgebeeld. Deze gebouwen zijn vaak niet meer herkenbaar als ziekenhuizen als gevolg van het streven ziekenhuizen en woningen voor ouderen in de stedelijke bebouwing op te laten gaan.

Uiteraard proberen de auteurs de ontwikkeling van deze tak van architectuur in te kaderen in de historische ontwikkeling van de samenleving en daarbinnen die van de zorg. Dit is niet altijd goed gegaan. De opvatting dat er pas vanaf de Verlichting sprake was van een architectuur van de gezondheidszorg omdat men toen het ziekenhuis ging zien als een instelling waar mensen werden opgenomen om beter te worden, is niet juist. De middeleeuwse gasthuizen hadden een eigen karakteristieke architectuur waarvoor men overigens naar andere landen moet reizen om de restanten daarvan te kunnen zien. Al lang vóór de Verlichting probeerden medici mensen te genezen. Dat dit meestal niet lukte, doet niets af aan hun intentie en aan de pretentie van de wetenschap van de geneeskunde. De ontwikkeling van het gasthuis dat was gespecialiseerd in zorg voor somatisch zieken begon al rond 1500 en verliep zeer geleidelijk. De invloed van de Verlichting daarop was indirect.

Bij de inleiding van het laatste hoofdstuk wordt de gecompliceerde ontwikkeling van de financiering van de zorg, zoals die onder meer vorm kreeg in de Zorgverzekeringswet van 2006, niet juist geanalyseerd. De vraag van de patiënt gecombineerd met concurrentie zou de ideale zorg produceren: goed en toch niet te duur. Inmiddels is gebleken dat dit averechts werkt en ziet de Nederlandse regering zich genoodzaakt

weer op de rem te trappen. Het valt trouwens op dat de rol van de zorgverzekeraars, en van hun voorgangers de ziekenfondsen en de particuliere ziektekostenverzekeraars, niet genoemd wordt. Het zou wel eens kunnen – wat ik vermoed – dat deze partij tot voor kort weinig invloed uitoefende op de architectuur van ziekenhuizen en zorgcomplexen. Maar als dat zo is, hoe kwam dat dan? Deze vraag is relevant omdat het ernaar uitziet dat zorgverzekeraars zich nu veel meer gaan bemoeien met de gang van zaken in de zorg en bereid zijn heilige huisjes omver te werpen. Daartegenover staan veel passages waarin belangrijke verbanden tussen samenleving en architectuur wel goed geduid worden. Zo kreeg de stroming van het modernisme geen vat op de wereld van de ziekenhuizen, omdat de voormannen van het modernisme zich manifesteerden als progressief en de besturen van de in grote meerderheid confessionele ziekenhuizen, waaronder veel religieuze congregaties van zusters en broeders, een conservatieve ideologische achtergrond hadden. Deze heren en dames (denk aan moeder-overstel!) hadden liever neogothiek of neorenaissance dan constructies van gewapend beton ontworpen door ‘ongelovigen’.

Het geheel overziend wil ik eindigen met de constatering dat zij die zich bezighouden met de geschiedenis van de zorg in de moderne tijd (vanaf 1880) dit boek moeten lezen. Ook voor architectuurhistorici is het boek beslist een aanrader omdat dit soort architectuur tot voor kort niet veel aandacht kreeg en de auteurs goed laten zien hoe architecten in een gecompliceerde omgeving moeten kunnen opereren.

Middeleeuwen

Folkerts, Suzan, **Voorbeeld op schrift. De overlevering en toe-eigening van de vita van Christina Mirabilis in de late middeleeuwen** (Dissertatie Groningen 2010, Middeleeuwse Studies en Bronnen 124; Hilversum: Verloren, 2010, 311 blz., ISBN 978 90 8704 167 0).

Christina Mirabilis (ca. 1150-1124) is een heilige die tot de verbeelding spreekt, zowel in de late middeleeuwen als vandaag. Legendarisch zijn haar vlucht pogingen in een oven of in bomen om aan de zondige geur van mensen te ontsnappen. Haar vreemde gedrag wekte bij tijdgenoten zowel bewondering, vrees als afkeer op en vroeg om een verklaring. Thomas van Cantimpré nam acht jaar na haar dood de pen ter hand om de verdediging van Christina op zich te nemen. Hij stelde haar gedrag voor als religieus geïnspireerd en voorzag haar van profetische gaven. Dit leverde deze eenvoudige vrouw uit Sint-Truiden de status van heilige op. Haar voortdurende populariteit dankte ze aan de opmars van de lekenheiligheid in de late middeleeuwen en aan de invloedrijke autoriteit van de auteur van haar levensbeschrijving.

De afgelopen decennia ging de aandacht hoofdzakelijk naar de historiciteit van Christina's leven en de al dan niet gender-gerelateerde typologische kenmerken van haar heiligheid. Suzan Folkerts vertrekt van een ander uitgangspunt en neemt in deze studie de volledige tekstoverlevering van Christina's *vita* onder de loep vanaf het ontstaan ervan in 1232 tot de vijftiende eeuw. Doel van de auteur is de wisselende rol te achterhalen die haar *vita* vervulde in diverse religieuze middens. Het gaat met andere woorden om receptiegeschiedenis. Deze verschuiving van focus leidde tot de vaststelling dat tijdens de late middeleeuwen de klemtoon niet zozeer lag op de vrouwelijkheid van Christina maar wel op haar voorbeeldfunctie als profetische leek. Christina's niet-clericale status had ook als gevolg dat haar levensverhaal niet beperkt bleef tot één

kloosterorde, maar in verschillende religieuze milieus circuleerde. Tot 1375 waren haar lotgevallen overwegend terug te vinden in handschriften die berustten in cisterciënzerabdijen. Tussen 1375-1525 kende haar levensverhaal echter een veel ruimere verspreiding, evenwel nog steeds binnen het mannelijke reguliere religieuze milieu, bijvoorbeeld in priorijen van reguliere kanunniken die aangesloten waren bij het Kapittel van Windesheim, in kartuizen, kruisbroederconventen en dergelijke. Christina lijkt meegezeild te hebben op de gunstige wind van de opwaardering van de lekenheiligheid die vooral tijdens de vijftiende eeuw prominent aanwezig was in de nieuwe of hervormde orden.

Dat in Christina's *vita* de nadruk niet op haar vrouwelijkheid lag, maakte haar levensverhaal acceptabel voor mannelijke religieuzen. Wanneer de verspreiding van haar Latijnse *vita* in kaart gebracht wordt, merken we immers dat het hoofdzakelijk mannen waren die haar levensverhaal lazen of hoorden voorlezen in de refter tijdens de maaltijden. Dit druist in tegen de verwachting dat het beschrijven van de lotgevallen van een vrouwelijke lekenheilige in eerste instantie voor vrouwelijke leken of religieuzen bedoeld was. Hier speelt evenwel het onderscheid tussen Latijnse en volkstalige beschrijvingen van Christina's leven. Deze laatste categorie vinden we in grotere aantallen terug in religieuze vrouwengemeenschappen dan de Latijnse versies.

In hoofdstuk drie wordt dieper ingegaan op de verering van cisterciënzerheiligen binnen en buiten de orde. Iets wat verrassend is daarbij de conclusie dat de ruime verspreiding van levens van enkele twaalfde- en dertiende-eeuwse vrouwelijke heiligen zoals Maria van Oignies niet zozeer te danken was aan de uitdijende verering voor de heilige als persoon, maar dat de reden moet gezocht worden in de hoogstaande kwalitatieve inhoud en opbouw van de *vitae* van deze heiligen. Dit is een fenomeen dat geldt voor vrijwel alle hagiografische teksten in de late middeleeuwen: op enkele uitzonderingen na is er geen band meer